

پژوهشهای حقوقی

فصلنامه علمی - ترویجی

شماره ۳۷

هزار و سیصد و نود و هشت - بهار

- ۷ • نقدی پست مدرنیستی بر پوزیتیویسم حقوقی در حقوق بین الملل
دکتر علیرضا باقری ابیانه - دکتر مجتبی انصاریان
- ۲۷ • تفسیر قطعنامه‌های شورای امنیت: از معمای تعمیم قواعد عام تفسیر تا تخصیص تفسیر
یاسر سالاریان - مهدی خلیلی طریقه
- ۵۵ • استثنائات منع کار اجباری در قوانین موضوعه ایران و مقاله‌نامه شماره ۲۹ سازمان بین‌المللی کار
دکتر محمد مظهری - فرزاد جنگجوی (خراطا) - اکبر لطفی عزیز
- ۷۹ • تعهدات خاص خدمات مخابرات در سازمان جهانی تجارت
زهرا مشرف جوادی
- ۱۰۷ • بررسی الزام مستدل بودن آرای داوری در رسیدگی به اختلافات ناشی از سرمایه‌گذاری بین‌المللی
سپهر حسن‌خان‌پور - امیرحسین حقیقی
- ۱۲۷ • رویکرد کیفی قانون مالیات‌های مستقیم با تأکید بر قانون اصلاح قانون مالیات‌های مستقیم
۱۳۹۴/۰۴/۳۱
- ۱۶۷ • دکنتر ابوالحسن شاکری - عاطفه شیخ اسلامی
سیاست‌های نوین تقنینی مبارزه با قاچاق کالا در قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب
۱۳۹۲/۱۰/۰۳
- ۱۸۹ • مصطفی حسن رئیسی - ریحانه خلیلی
تأثیر شخصیت در قراردادهای با مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و انگلیس با تأکید بر رویه قضایی
فاطمه نوری - دکتر مهدی عاشوری - دکتر دلاور برداران
- ۲۱۵ • جایگاه وکیل در مرحله تحقیقات مقدماتی در پرتو تحولات قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲
دکتر سید ابراهیم قدسی - میثم غلامی - امین ملکی
- ۲۳۹ • اصل حاکمیت اراده و بروز آن در قواعد حل تعارض در نظام حقوقی ایران و چین
وحید یگانه - روح‌الامین حجتی کرمانی
- ۲۶۱ • قراردادهای هوشمند: توافقات حقوقی در پرتو بلاک‌چین
نگارنده: رچی او شیلدز، ترجمه: مهدی ناصر - دکتر حسین صادقی

جایگاه وکیل در مرحله تحقیقات مقدماتی در پرتو تحولات قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲

دکتر سید ابراهیم قدسی*
میثم غلامی** - امین ملکی***

چکیده:

تحقیقات مقدماتی، اساس دعوی کیفری است؛ چون معمولاً ماحصل تحقیقات مقدماتی مبنای صدور حکم قرار می‌گیرد. لذا حق استفاده از وکیل مدافع در این مرحله اهمیت فراوانی دارد. حق استفاده از وکیل در حقوق جزای ایران با محدودیت‌هایی روبه‌روست. قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۷۸ در زمینه حق استفاده متهم از وکیل مدافع و میزان دخالت وکیل در تحقیقات، محدودیت‌های بیشتری داشت، اما با تصویب قانون آیین دادرسی کیفری سال ۱۳۹۲ تغییرات عمده‌ای در این زمینه ایجاد شد. از جمله اینکه برای اولین بار حق استفاده از وکیل تسخیری در مرحله تحقیقات مقدماتی برای متهم پیش‌بینی گردید (تبصره ۲ ماده ۱۹۰). وکیل حتی در مرحله تحت نظر نیز می‌تواند متهم را همراهی کند و دفاعیات لازم را از وی به‌عمل آورد (ماده ۴۸). «سلب حق همراه داشتن وکیل و عدم تفهیم این حق به متهم به ترتیب موجب مجازات انتظامی درجه ۸ و ۳ است.» (تبصره ۱ ماده ۱۹۰) اما علی‌رغم پیشرفت‌ها، انتقادهایی بر قانون جدید وارد است. عدم پیش‌بینی حق داشتن وکیل معاضدتی در مرحله تحقیقات مقدماتی، اصل بر معتبر بودن تحقیقات حتی در صورت نقض حق استفاده متهم از وکیل (ماده ۱۹۶) و گزینشی شدن وکلا

مجله پژوهش‌های حقوقی (فصلنامه علمی - ترویجی)، شماره ۳۷، بهار ۱۳۹۸
صفحه ۲۱۵-۲۳۸، تاریخ وصول: ۱۳۹۵/۰۹/۰۷، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۰/۲۸

Email: ghodsi@umz.ac.ir

* دانشیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه مازندران

** دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد،

Email: maisamgholamy@yahoo.com

نویسنده مسئول

*** دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه مازندران

Email: a.maleki.law@gmail.com

در برخی دعاوی توسط قوه قضائیه (تبصره ماده ۴۸) از جمله انتقادات وارد بر این قانون است.

کلیدواژه‌ها:

متهم، وکیل، حق دفاع، قانون جدید آیین دادرسی کیفری.

مقدمه

تحقیقات مقدماتی، مهم‌ترین مرحله دادرسی کیفری است؛ زیرا این مرحله شالوده پرونده کیفری را تشکیل می‌دهد و معمولاً قضات محاکم جز در مواقع استثناء، به پرونده ارجاعی از جانب دادسرا یا مقام تحقیق اعتماد کرده و همان را مبنای صدور حکم نهایی قرار می‌دهند. تا قبل از تصویب قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، رعایت این حق متهم با محدودیت‌های خاصی مواجه بود. از جمله اینکه نه تنها استفاده از وکیل تسخیری و معاضدت در مرحله تحقیقات مقدماتی برای متهم پیش‌بینی نشده بود، بلکه وکیل اصولاً حق دخالت در تحقیقات مقدماتی را نداشت و صرفاً در پایان تحقیقات می‌توانست نکاتی را که جهت دفاع از حقوق موکل ضروری باشد به مقام تحقیق ارائه دهد.^۱ از طرف دیگر نه تنها در برخی موارد مقام تحقیق می‌توانست از حضور وکیل در مرحله تحقیقات به‌طور کلی ممانعت به‌عمل آورد،^۲ بلکه حتی اگر از حضور وکیل در کلیه موارد جلوگیری می‌کرد، برای تضييع این حق در قوانین جزایی ضمانت‌اجرای کیفری خاصی پیش‌بینی نشده بود؛ اما با تصویب قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ اصلاحی ۱۳۹۴، رعایت حقوق متهم از جمله حق استفاده از وکیل مدافع در کلیه مراحل دادرسی کیفری به‌ویژه در مرحله تحقیقات مقدماتی، مورد توجه خاص مقنن قرار گرفت و تعدیل‌هایی در راستای احقاق این حق به‌عمل آمد. از جمله اینکه برای اولین بار حق استفاده از وکیل تسخیری در مرحله تحقیقات مقدماتی برای متهم پیش‌بینی گردید.^۳ مطابق قانون جدید وکیل حتی در مرحله تحت نظر بودن متهم می‌تواند همراه وی بوده و دفاعیات لازم را از وی به‌عمل آورد و در مواقعی که مقام تحقیق حقی از متهم را نادیده می‌گیرد موضوع را به وی گوشزد کند،^۴ در تبصره ۱ ماده ۱۹۰ نیز تصریح شده که «سلب حق همراه داشتن

۱. نک: ماده ۱۲۸ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۷۸.

۲. نک: تبصره ماده ۱۲۸ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۷۸.

۳. نک: تبصره ۲ ماده ۱۹۰ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲.

۴. نک: ماده ۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲.

وکیل و عدم تفهیم این حق به متهم به ترتیب موجب مجازات انتظامی درجه ۸ و ۳ است.^۴ این درحالی است که فحوی این تبصره در حقوق جزای ایران فاقد سابقه تقنینی می‌باشد. باوجوداین، قانون جدید علی‌رغم پیشرفت‌ها، کاستی‌هایی نیز دارد. ازجمله اینکه در مرحله تحقیقات مقدماتی، حق داشتن وکیل معاضدتی برای متهم پیش‌بینی نشده است، ضمانت‌اجرای کیفری خاصی برای نقض حق استفاده متهم از وکیل در مرحله تحقیقات پیش‌بینی نشده است، بلکه در این مورد صرفاً مجازات انتظامی تا درجه ۴ برای مقام تحقیق تقنین گردیده که بدون تردید این ضمانت‌اجرا نمی‌تواند تضمین‌کننده حق متهم باشد،^۵ اینها افزون بر مواردی است که مقام تحقیق می‌تواند از حضور وکیل در تحقیقات ممانعت به عمل آورد و یا انتخاب وکیل گزینشی می‌شود و قوه قضائیه می‌تواند به گونه‌ی ترجیح بلامرجح وکلایی را به محاکم جهت دفاع از حقوق متهمین معرفی نماید.^۶ این مقاله با لحاظ آموزه‌های حقوقی با روش تحلیلی، جایگاه وکیل مدافع متهم در مرحله تحقیقات را در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ مورد بررسی قرار می‌دهد.

۲- جایگاه قانونی حق برخورداری از وکیل از مرحله کشف جرم تا صدور کیفرخواست

قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ نسبت به قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۷۸ تغییرات عمده‌ای در مورد حق استفاده متهم از وکیل در مرحله تحت نظر و مرحله تحقیقات مقدماتی ایجاد کرده است که به بررسی آنها می‌پردازیم.

۲-۱- لزوم آگاهی متهم از حق برخورداری از وکیل

آگاهی از حقوق شهروندی به فرد اجازه دخالت آگاهانه در سرنوشت خود را می‌دهد و منجر به احقاق حقوق خود و زندگی بهتر برای خود و دیگر اعضای جامعه می‌شود. بنابراین میزان آگاهی افراد از حقوق و تعهداتشان و شیوه‌های فعال شدن آنها در جامعه، در میزان تحقق و ارتقای حقوق شهروندی نقش مؤثری دارد. بنابراین حقوق شهروندی بیش از آنکه نیازمند بحث درباره شاخص‌ها و مؤلفه‌های حقوق و وظایف باشد، ضرورت بررسی پیرامون عوامل

۵. نک: ماده ۱۹۶ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲.

۶. نک: تبصره ماده ۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲.

مؤثر بر میزان آگاهی افراد از حقوق شهروندی‌شان را بازتاب می‌دهد.^۷ در همین راستا، آگاهی از حقوق شهروندی از جمله حق همراه داشتن وکیل، به‌ویژه برای متهمین در مراجع قضایی اهمیت مضاعف پیدا می‌کند چراکه عدم آگاهی از این حقوق ممکن است منجر به خسارات و صدمات غیرقابل جبران شود. به همین دلیل، صرف نظر از حق همراه داشتن وکیل در مرحله تحقیقات مقدماتی که از بنیادی‌ترین حقوق دفاعی متهم به‌شمار می‌آید و در قانون اساسی و قوانین عادی همچون قانون آیین دادرسی کیفری نیز به رسمیت شناخته شده است، ضرورت آگاه کردن متهم از حق مزبور یکی از نوآوری‌های قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ است که قانونگذار انجام این امر را علاوه بر مقامات قضایی، بر ضابطین دادگستری هم الزام کرده است. طبق ماده ۵ این قانون: «متهم باید در اسرع وقت، از موضوع و ادله اتهام انتسابی آگاه و از حق دسترسی به وکیل و سایر حقوق دفاعی مذکور در این قانون بهره‌مند شود.» ماده ۶ قانون نیز مقرر می‌دارد: «متهم، بزه‌دیده، شاهد و سایر افراد ذی‌ربط باید از حقوق خود در فرایند دادرسی آگاه شوند و سازوکارهای رعایت و تضمین این حقوق فراهم شود.» همچنین، وفق ماده ۷ قانون مزبور: «در تمام مراحل دادرسی کیفری، رعایت حقوق شهروندی مقرر در قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی، مصوب ۱۳۸۳/۰۲/۱۵ از سوی تمام مقامات قضایی، ضابطان دادگستری و سایر اشخاصی که در فرایند دادرسی مداخله دارند، الزامی است. متخلفان، علاوه بر جبران خسارت وارده، به مجازات مقرر در ماده ۵۷۰ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات و مجازات‌های بازدارنده مصوب ۱۳۷۵/۰۳/۰۲) محکوم می‌شوند، مگر آنکه در سایر قوانین، مجازات‌های شدیدتری مقرر شده باشد.» در ماده ۵۲ نیز آمده است: «هرگاه متهم تحت نظر قرار گرفت، ضابطان دادگستری مکلفند حقوق مندرج در این قانون در مورد شخص تحت نظر را به متهم تفهیم و به صورت مکتوب در اختیار وی قرار دهند و رسید دریافت و ضمیمه پرونده کنند.» این در حالی است که در قوانین پیشین به حق آگاهی متهم از حق همراه داشتن وکیل توجه نشده بود و تنها در قانون حفظ حقوق شهروندی به آن اشاره شده بود که این قانون نیز فاقد ضمانت اجرا بود و گویا حالت مشورتی داشت؛ اما قانونگذار در راستای ترافعی‌تر کردن هرچه بیشتر دادرسی‌ها و رعایت حفظ حقوق طرفین دعوا در قانون جدید به شرح فوق رفع نقیصه نمود.

۷. ملیحه شیانی و طاهره داودوندی، «تحلیلی بر میزان آگاهی از حقوق شهروندی در میان دانشجویان» فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی ۵ (۱۳۸۹)، ۳۷ و ۳۸.

حق برخورداری متهم از حق مذکور ریشه در اصل برائت دارد، چراکه بر مبنای اصل مذکور فرد بی‌گناه محسوب می‌شود مگر اینکه مجرمیت او به طریق قانونی ثابت شود و چون در تحقیقات مقدماتی بزهکاری یا بی‌گناهی متهم مشخص نیست، اصل مساوات طرفین دعوا و بی‌گناهی متهم تا ثابت شدن بزه دارای اهمیت مضاعفی است و متهم کردن اشخاص تنها زمانی موجه است که ادله قانونی و قرائن و امارات به حدی باشد که فراتر از مرحله حدس و گمان بتوان عمل را به فرد منتسب کرد و باتوجه به اینکه تمام افراد جامعه دارای دانش حقوقی نیستند و از حقوق و تکلیف خود آگاهی ندارند، می‌توانند از وکیل برخوردار شوند و وکیل با اتکاء به اطلاعات و تجارب حقوقی خود و با ارائه دفاع موجه و مبتنی بر مبانی حقوقی، می‌تواند موجب رفع اتهامات ناروا علیه موکل شود.

علاوه بر این، بی‌تردید حضور وکیل مدافع در فرایند تحقیقات مقدماتی در جهت تحقق دادرسی عادلانه می‌تواند تأمین‌کننده منظور قانونگذار در جلوگیری از تطویل فرایند دادرسی کیفری از طریق روشن نمودن حدود و ثغور اتهام، کیفیت ادله و نیز ایجاد فضای تحصیل دلیل در مورد ادله بالقوه برای مقام قضایی در راستای کشف حقیقت و آگاهی آحاد مردم و حتی مقام تحقیق از حقوق اشخاص در جامعه باشد.

۲-۲- الزامی بودن تعیین وکیل تسخیری در مرحله تحقیقات مقدماتی

به وکالتی که بدون قرارداد با موکل، از طرف دادگاه (در امور کیفری) به وکیل ارجاع شده باشد، اصطلاحاً وکالت تسخیری می‌گویند.^۸ قانونگذار برای نخستین بار در ماده ۳۲ قانون اصلاح پاره‌ای از قوانین دادگستری مصوب سال ۱۳۵۶^۹ کانون وکلای دادگستری را مکلف به

۸. محمدجعفر جعفری لنگرودی، *دایرةالمعارف علوم اسلامی* (تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۳۶۳)، جلد دوم،

۷۵۳.

۹. ماده ۳۲ قانون اصلاح پاره‌ای از قوانین دادگستری ۱۳۵۶: «در نقاطی که وزارت دادگستری اعلام کند اقامه تمام یا بعضی از دعوی حقوقی و نیز شکایت از آراء و دفاع از آنها در دادگاه‌های دادگستری با دخالت وکیل دادگستری خواهد بود. کانون وکلای دادگستری مکلف به تأمین وکیل معاضدتی برای اشخاص بی‌بضاعت یا کسانی است که قادر به تأدیه حق‌الوکاله در موقع انتخاب وکیل نیستند. تشخیص عدم‌بضاعت یا عدم‌توانایی اشخاص برای تأدیه حق‌الوکاله با دادگاه مرجع رسیدگی به دعوی و در مورد شکایت فرجامی با دادگاهی می‌باشد که رأی مورد شکایت فرجامی را صادر کرده است. هرگاه پس از ابلاغ تصمیم وزارت دادگستری به الزامی بودن دخالت وکیل امکان تعیین وکیل معاضدتی در محل محدود گشته و یا به‌علت افزایش دعوی امکان‌ات مذکور با میزان احتیاجات محل هماهنگ نباشد وزارت دادگستری می‌تواند تا تأمین امکان‌ات متناسب اجرای تصمیم مزبور را موقوف سازد.»

تأمین وکیل معاضدتی برای اشخاص بی‌بضاعت یا کسانی که قادر به تأدیه حق‌الوکاله در موقع انتخاب وکیل نیستند، کرده بود.

تا پیش از تصویب قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، لزوم تعیین وکیل تسخیری برعهده دادگاه و محدود به مرحله دادرسی بود و موارد تعیین آن محدود به برخی جرایم سنگین می‌شد که متهم توانایی انتخاب وکیل را نداشت و از دادگاه تقاضا می‌کرد وکیل برای او انتخاب کند^{۱۰} و منظور از حضور وکیل تسخیری نیز، شرکت او در جلسات دادرسی و نه مرحله تحقیقات مقدماتی در دادرسی بود. لذا یکی از ایرادهای قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۷۸ این بود که در مرحله تحقیقات مقدماتی، فرد ممکن بود به دلیل عدم توان مالی از داشتن وکیل محروم شود، علاوه بر این در مواردی که متهم وکیل انتخاب می‌کرد، وکیل علی‌رغم داشتن حق حضور در دادرسی، حق دخالت در تحقیقات را نداشت. قانونگذار باید همین میزان نقشی که برای وکیل در مرحله دادرسی قائل شده بود، برای فرد بی‌بضاعت هم قائل می‌شد. چراکه چه‌بسا اگر در این مرحله وکیل دخالت می‌کرد، شاید پرونده به دادگاه فرستاده نمی‌شد. این رویه، علاوه بر مغایرت با دادرسی عادلانه، نقض اصل سی و پنجم قانون اساسی نیز بود؛ چراکه قانونگذار در این اصل بدون تفکیک بین مراحل دادرسی، دادگاه‌ها را مکلف کرده است برای طرفین در صورت عدم توانایی، وکیل انتخاب کنند.^{۱۱}

با تصویب قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، در تبصره ۲ ماده ۱۹۰ به لزوم تعیین وکیل تسخیری در جرایمی که مجازات قانونی آنها سلب حیات یا حبس ابد است و متهم اقدام به معرفی وکیل نکرده، اشاره کرده است.^{۱۲} لذا لزوم تعیین وکیل تسخیری در

۱۰. ماده ۱۸۶ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۷۸: «متهم می‌تواند از دادگاه تقاضا کند وکیل برای او تعیین نماید، چنانچه دادگاه تشخیص دهد متهم توانایی انتخاب وکیل را ندارد از بین وکلای حوزه قضایی و در صورت عدم امکان از نزدیک‌ترین حوزه مجاور وکیل برای متهم تعیین خواهد نمود و در صورتی که وکیل درخواست حق‌الوکاله نماید دادگاه حق‌الزحمه را متناسب با کار تعیین خواهد کرد و در حال حق‌الوکاله تعیینی نباید از تعرفه قانونی تجاوز کند. حق‌الوکاله یادشده از ردیف مربوط به بودجه دادگستری پرداخت خواهد شد.»

۱۱. اصل هفتاد و دوم قانون اساسی مقرر می‌دارد: «مجلس شورای اسلامی نمی‌تواند قوانینی وضع کند که با اصول و احکام مذهب رسمی کشور یا قانون اساسی مغایرت داشته باشد. تشخیص این امر به ترتیبی که در اصل نود و ششم آمده برعهده شورای نگهبان است.»

۱۲. تبصره ۲ ماده ۱۹۰ قانون آیین دادرسی کیفری: «در جرایمی که مجازات آن سلب حیات یا حبس ابد است، چنانچه متهم اقدام به معرفی وکیل در مرحله تحقیقات مقدماتی ننماید، بازپرس برای وی وکیل تسخیری انتخاب می‌کند.»

جرایم مذکور، برای نخستین بار به مرحله تحقیقات مقدماتی نیز تسری یافته و جزء وظایف بازپرس می‌باشد.

هرچند که تصویب این تبصره گامی درجهت تأمین حقوق دفاعی متهم در دادسرا محسوب می‌شود، اما برخلاف اطلاق اصل سی و پنجم قانون اساسی، قانونگذار تعیین وکیل تسخیری را محدود به جرایم سلب حیات یا حبس ابد نموده است. از سوی دیگر مطابق اصل مزبور، تعیین وکیل برای متهم منوط به عدم توانایی وی می‌باشد. درحالی‌که در تبصره ۲ تعیین وکیل تسخیری برای متهم، در صورت عدم معرفی وکیل از جانب وی می‌باشد.

۲-۳- تضمین حق برخورداری از وکیل و تفهیم آن

افزون بر قانون اساسی و قانون آیین دادرسی کیفری، قوانین عادی دیگری همچون ماده واحده انتخاب وکیل توسط اصحاب دعوی مصوب ۱۳۷۰/۰۷/۱۱ مجمع تشخیص مصلحت نظام^{۱۳} نیز حق بهره‌مندی متهم از وکیل مدافع را به رسمیت شناخته‌اند. با این حال، صرف شناسایی این حق کافی نیست و آنچه مهم است اجرای قانون و سازوکار نظارت بر اجرای این حق است. قانونی مشروع و عدالت‌محور است که ضمن به رسمیت شناختن حقوق، تعدی‌کنندگان به این حقوق را نیز مشمول ضمانت‌اجرای کیفری و اقدامات بازدارنده قرار می‌دهد و بدین طریق آن حقوق و آزادی‌ها را تضمین می‌کند.^{۱۴} از این رو قانونگذار در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، برای تعدی‌کنندگان به حق برخورداری از وکیل، ضمانت‌اجرا تعیین کرده است.^{۱۵}

۱۳. ماده واحده: «اصحاب دعوی حق انتخاب وکیل دارند و کلیه دادگاه‌هایی که به موجب قانون تشکیل می‌شوند مکلف به پذیرش وکیل می‌باشند. تبصره ۳- اصحاب دعوی در دادگاه ویژه روحانیت نیز حق انتخاب وکیل دارند، دادگاه تعدادی از روحانیون صالح را به عنوان وکیل مشخص می‌کند تا از میان آنان به انتخاب متهم، وکیل انتخاب گردد. تبصره ۲- هرگاه به تشخیص دیوان عالی کشور، محکمه‌ای حق وکیل گرفتن را از متهم سلب نماید، حکم صادره فاقد اعتبار قانونی بوده و برای بار اول موجب مجازات انتظامی درجه ۳ و برای مرتبه دوم موجب انفصال از شغل قضایی می‌باشد. تبصره ۳- وکیل در موضع دفاع، از احترام و تأمینات شاغلین شغل قضا، برخوردار می‌باشد.»
 ۱۴. محمدابراهیم شمس ناتری و سعید عطارزاده، «حمایت کیفری از حقوق شهروندی در ایران»، مجله کارآگاه ۴ (۱۳۸۷)، ۷۳.

۱۵. قابل ذکر است که تا قبل از تصویب قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ تنها قانونی که در رابطه با سلب حق برخورداری از وکیل، قابلیت استناد داشت، تبصره ۲ ماده واحده انتخاب وکیل توسط اصحاب دعوی مصوب ۱۳۷۰/۰۷/۱۱ مجمع تشخیص مصلحت نظام بود که مقرر می‌داشت: «هرگاه به تشخیص دیوان عالی کشور، محکمه‌ای حق وکیل گرفتن را از متهم سلب نماید، حکم صادره فاقد اعتبار قانونی بوده و برای بار اول موجب مجازات انتظامی درجه ۳ و برای مرتبه دوم موجب انفصال از شغل قضایی می‌باشد.» و یا طبق رأی وحدت رویه

ماده ۷ این قانون مقرر می‌دارد: «در تمام مراحل دادرسی کیفری، رعایت حقوق شهروندی مقرر در «قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی مصوب ۱۳۸۳/۰۲/۱۵» ازسوی تمام مقامات قضایی، ضابطان دادگستری و سایر اشخاصی که در فرایند دادرسی مداخله دارند، الزامی است. متخلفان علاوه بر جبران خسارات وارده، به مجازات مقرر در ماده ۵۷۰ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات و مجازات‌های بازدارنده) مصوب ۱۳۷۵/۰۴/۰۴ محکوم می‌شوند، مگر آنکه در سایر قوانین مجازات شدیدتری مقرر شده باشد.» لذا، قانون حفظ حقوق شهروندی که دربردارنده حقوق شهروندی متعددی از جمله حق داشتن وکیل است و تا پیش‌ازاین، جنبه توصیه‌ای و اخلاقی داشت، امروزه برای تضمین حقوق شهروندی از ضمانت‌اجرای کیفری بهره‌مند شده است.

قابل‌ذکر است که قانونگذار تا قبل از اصلاح قانون در سال ۱۳۹۴، در تبصره ۱ ماده ۱۹۰، سلب حق همراه داشتن وکیل در مرحله تحقیقات مقدماتی را موجب بی‌اعتبار دانستن کل تحقیقات مقدماتی دانسته بود،^{۱۶} اما در سال ۱۳۹۴، ضمانت‌اجرای بی‌اعتباری تحقیقات حذف شد و به‌جای آن مجازات انتظامی درجه ۸ مقرر گردید.^{۱۷} به نظر، تغییر مفاد تبصره به‌نحو مذکور، نقض حقوق اساسی متهم است و شائبه غیرعادلانه بودن فرایند تحقیقات را ایجاد می‌کند، چراکه مرحله تحقیقات مقدماتی، اساسی‌ترین مرحله رسیدگی است و مراجع بعدی

هیئت عمومی دیوان عالی کشور، در جرایمی که مجازات آنها اعدام یا حبس دائم است حضور وکیل الزامی است و در صورت صدور رأی بدون حضور وکیل، رأی مزبور در دیوان عالی کشور نقض خواهد شد
 باوجوداین ماده‌ای که به‌طور عام و مطلق از حقوق و آزادی‌های شهروندان ضمانت‌اجرای کیفری تعیین کرده بود، ماده ۵۷۰ قانون مجازات اسلامی است که مقرر می‌دارد: «هریک از مقامات و مأمورین دولتی که افراد را از حقوق مقرر در قانون اساسی محروم نمایند علاوه بر انفصال از خدمت و محرومیت سه تا پنج سال از مشاغل دولتی به حبس از شش ماه تا سه سال محکوم خواهند شد؛» اما ظاهراً این مجازات بیشتر ناظر بر مرحله دادرسی است و موردشمول قرار دادن مرحله تحقیقات مقدماتی، ممکن است باعث ایجاد شائبه تفسیر موسع قوانین جزایی شود. لذا کمتر پیش می‌آمد که دادگاهی حتی بر اساس ماده عام ۵۷۰ قانون مجازات اسلامی، برای مقام قضایی که حق بهره‌مندی طرفین دعوا از وکیل را در مرحله تحقیقات مقدماتی رعایت نمی‌کرد، مجازات تعیین کند؛ زیرا بازپرس در مرحله تحقیقات مقدماتی می‌توانست به سهولت به بهانه اینکه حضور غیرمتهم موجب فساد می‌شود، بر اساس تبصره ماده ۱۲۸ قانون ۱۳۷۸، از حضور وکیل در مرحله تحقیق جلوگیری کند بدون اینکه ملزم به ارائه دلیل و یا صدور قرار باشد.

۱۶. تبصره ۱ ماده ۱۹۰ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲: «سلب حق همراه داشتن وکیل یا عدم تفهیم این حق به متهم موجب بی‌اعتباری تحقیقات می‌شود.»

۱۷. تبصره ۱ ماده ۱۹۰ قانون آیین دادرسی کیفری اصلاحی ۱۳۹۴/۰۳/۲۴: «سلب حق همراه داشتن وکیل و عدم تفهیم این حق به متهم به‌ترتیب موجب مجازات انتظامی درجه ۸ و ۳ است.»

رسیدگی همواره به نتایج این مرحله توجه خواهند داشت؛ بنابراین با حضور متهم نیز، اعم از اینکه در احضاریه حق همراه داشتن وکیل تصریح شده یا نشده باشد، حق مزبور باید به‌طور حضوری به وی تفهیم شود. در غیراین‌صورت، عدم تفهیم این حق بر اساس تبصره ۱ ماده ۱۹۰ (اصلاحی ۱۳۹۴) تخلف انتظامی درجه ۳ محسوب می‌شود. البته هرچند در قانون به‌طور مشخص برای حمایت از حق داشتن وکیل مدافع ضمانت‌اجرای مدنی پیش‌بینی نشده است، اما مطابق ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹: «هرکس بدون مجوز قانونی عمداً یا در نتیجه بی‌احتیاطی به جان یا سلامتی یا مال یا آزادی یا حیثیت یا شهرت تجارتي یا به هر حق دیگر که به‌موجب قانون برای افراد ایجاد گردیده لطمه‌ای وارد نماید که موجب ضرر مادی یا معنوی دیگری شود مسئول جبران خسارت ناشی از عمل خود می‌باشد.» مطابق ماده ۱۱ قانون مزبور نیز: «کارمندان دولت و شهرداری‌ها و مؤسسات وابسته به آنها که به مناسبت انجام وظیفه عمداً یا در نتیجه بی‌احتیاطی خساراتی به اشخاص وارد نمایند شخصاً مسئول جبران خسارت وارده می‌باشند...» بنابراین در موضوع حق انتخاب وکیل، چنانچه مسئولی در اجرای حق استفاده‌مظنون از انتخاب وکیل، خدشه‌ای وارد آورد و در نتیجه حقی از وی ضایع گردد یا خسارتی به وی وارد آید، شخص خاطی مسئول جبران خسارت وارده خواهد بود.

۲-۴- بررسی تبصره ماده ۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری اصلاحی سال ۱۳۹۴

در اصلاحاتی که در سال ۱۳۹۴ در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ به‌عمل آمد، تبصره‌ای به ماده ۴۸ اضافه شد که جای بحث دارد. درحالی‌که ماده ۴۸، حق برخورداری از وکیل را برای متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی به‌رسمیت شناخته بود و در جرایم سازمان‌یافته، جرایم علیه امنیت داخلی یا خارجی کشور، سرقت، مواد مخدر و روان‌گردان، جرایم موجب مجازات سلب حیات، حبس ابد، قطع عضو، جنایات عمدی علیه تمامیت جسمانی با میزان ثلث دیه کامل یا بیش از آن، متهم را در هفته اول از دسترسی به وکیل محروم می‌کرد. در طرح اصلاحیه‌ای که در سال ۱۳۹۴ در مجلس مطرح شد، این عبارت نیز به انتهای تبصره ماده ۴۸ اضافه گردید: «در جرایم علیه امنیت داخلی و خارجی کشور و همچنین جرایم سازمان‌یافته که مجازات آنها مشمول ماده ۳۰۲ این قانون است، در مرحله تحقیقات مقدماتی، طرفین دعوا وکیل یا وکلای خود را از بین وکلای رسمی دادگستری که مورد تأیید رئیس قوه قضائیه باشند، انتخاب می‌نمایند. اسامی وکلای مزبور توسط رئیس قوه

قضائیه اعلام می‌گردد.» در اکثر قوانین کشورها، وکیل از ابتدا و روز اول دادخواهی چه در مقام شاکی یا متهم توسط اصحاب دعوا به کار گرفته می‌شود؛ زیرا وکیل با اتکاء به اطلاعات و تجارب حقوقی خود و با ارائه دفاع موجه و مبتنی بر اصول و مبانی حقوقی، موجب رفع اتهامات ناروا علیه موکل می‌شود،^{۱۸} از طرف دیگر در صورت عدم حضور وکیل، متهم برابر دادستان تنها می‌ماند و دادستان با اشراف کامل به اصول و مقررات حقوقی و باتوجه به امکانات قضایی نسبت به متهم در موقعیت برتری قرار می‌گیرد و در چنین شرایطی لازم است وکیل آزادانه از موکل خویش در برابر دادستان به دفاع بپردازد.^{۲۰} علاوه بر این، حضور وکیل موجب می‌شود حق سکوت که تکلیف مقام قضا و حق متهم است رعایت شود. با حضور وکیل، از القای سؤالات هدایتگر و دلالت‌کننده اجتناب می‌شود. حضور وکیل باعث می‌شود از صدور قرارهای تأمین کیفری غیرمناسب جلوگیری شود. وکیل با مسلح بودن به علم حقوق به موکل کمک می‌کند در مواقعی که لوازم دادرسی منصفانه باید به کار گرفته شود، هر جا نقصان باشد، مداخله کند و با تذکر به قاضی از حق موکل دفاع کند و نیز استفاده از وکیل باعث می‌شود به موقع از حق اعتراض استفاده شود؛ اما در ایران حتی با تصویب قانون آیین دادرسی کیفری در سال ۱۳۹۲ به‌ویژه با وضع تبصره ماده ۴۸، حضور وکیل جهت دفاع از متهم با موانع مختلفی روبه‌روست. قانون آیین دادرسی کیفری سابق در ماده ۱۲۸^{۲۱} بخشی از این مشکلات را به‌همراه داشت. چون معیار بیم فساد و مصلحت در این ماده قانونی، نه تفصیلاً نه احصائاً، بیان نشده بود و قاضی بر اساس تمایل و سلیقه خود آن را بیان می‌کرد. این تفسیر موجب حرمان موکل از حق دفاع می‌شد. آیین دادرسی کیفری جدید تا حدی این نقصان را برطرف کرده و شورای نگهبان با حذف یک هفته ممنوعیت وکیل در برخی جرایم، آزادی

۱۸. یوسف‌علی باقرپور، «تضمینات قانونی و اساسی در دادرسی و تحقیقات مقدماتی (مطالعه تطبیقی حقوق ایران و فرانسه)»، *مجله پژوهش‌های مدیریت راهبردی* ۳۴ (۱۳۸۴)، ۱۰۰.
۱۹. حسعلی مؤذن‌زادگان، «حق دفاع متهم در آیین دادرسی کیفری و مطالعه تطبیقی آن» (رساله دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، تهران: دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۳)، ۲۸۲.
۲۰. محمدعلی اردبیلی، *مجموعه مقالات علوم جنایی (نگهداری تحت نظر)* (تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۳)، چاپ اول، ۲۴۲.

۲۱. ماده ۱۲۸ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۷۸: «متهم می‌تواند یک نفر وکیل همراه خود داشته باشد وکیل متهم می‌تواند بدون مداخله در امر تحقیق پس از خاتمه تحقیقات مطالبی را که برای کشف حقیقت و دفاع از متهم یا اجرای قوانین لازم بداند به قاضی اعلام نماید اظهارات وکیل در صورت جلسه منعکس می‌شود. تبصره - در مواردی که موضوع جنبه محرمانه دارد یا حضور غیرمتهم به تشخیص قاضی موجب فساد گردد و همچنین در خصوص جرایم علیه امنیت کشور حضور وکیل در مرحله تحقیق با اجازه دادگاه خواهد بود.»

دفاع در برخی جرایم و اعمال حق دادرسی منصفانه را قائل شده است، اما مسئله اینجاست که تبصره مذکور اجازه می‌دهد ریاست قوه قضائیه بدون ضابطه مشخصی، نسبت به تعیین وکلا و معرفی آنها به‌عنوان وکلای معتمد جهت دفاع از جرایم سیاسی یا سازمان‌یافته اقدام کند. قبلاً در دادگاه‌های اختصاصی مانند دادگاه ویژه روحانیت که مقررات خاصی دارد تمام وکلای کشور بجز عده‌ای انگشت‌شمار از ورود به آن مرجع منع شده بودند و فقط وکلای موردنظر مقامات آن مرجع حق ورود به پرونده را داشتند و در توجیه این امتیاز گفته می‌شد که دعاوی ویژه روحانیت، خاص است، اما با تصویب تبصره ماده ۴۸، به‌نظر، این استثناء، تبدیل به یک قاعده شده است.^{۲۲} افزون‌براین، حق استفاده از وکیل و استقلال وکلا در دفاع از موکلانشان، صرفاً یک موضوع حقوقی و وکالتی نیست، بلکه امری میان‌رشته‌ای و فراحقوقی است؛ چراکه با ماهیت سیاست حاکم ارتباط برقرار می‌کند؛ یعنی ماهیت نظام سیاسی می‌تواند نحوه تعامل با وکلا را روشن کند و این ضمن مباحثی مطرح می‌شود که به‌عنوان سیاست قضایی شناخته می‌شود که تلفیقی از مباحث حقوقی، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و غیره است. نکته قابل‌ذکر دیگر اینکه اساساً چرا وکلا باید مورد رد یا تأیید رئیس دستگاه قضا باشند که خود یک طرف محاکمه است؟! شاکله و محور دادرسی عادلانه و منصفانه باید بر اساس موازین قانونی از جمله قانون اساسی (اصل سی و پنجم) و نیز استانداردهای حقوق بشری باشد که ایران به اکثر آنها ملحق شده است و همه این اصول بیانگر این امر مهم است که استفاده از خدمات وکیل از حقوق بنیادین اصحاب دعوا محسوب می‌شود.

افزون‌براین می‌دانیم وکالت عقدی است که بین موکل و وکیل موردانتخاب وی منعقد می‌شود و یکی از نشانه‌های مردم‌سالاری در امر انتخاب، آزادی حق انتخاب است و این انتخاب زمانی آزاد خواهد بود که موکل بتواند از میان وکلای موجود، وکیل موردنظر خود را با توجه به شناخت، تخصص، تعهد و تبحر انتخاب کند^{۲۳} و این تبصره در واقع نه‌تنها منافعی این حق مردم، بلکه سلب حق آن عده از وکلای است که طبق قانون توسط نهادهای ذی‌ربط تأیید شده‌اند و توسط دادگاه انتظامی به صلاحیت آنها ایراد نشده است و همچنین فاقد سابقه کیفری هستند.

۲۲. محمد مهدی ساقیان، «تقویت حقوق و آزادی‌های متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲»، مجله پژوهش‌های حقوق کیفری ۶ (۱۳۹۲).

۲۳. حسن امامی، حقوق مدنی (تهران: کتاب‌فروشی اسلامی، ۱۳۶۲)، جلد دوم، ۲۳۴.

اهمیت مسئله زمانی بیشتر به چشم می‌آید که به تبصره ماده ۴۸ و تعداد جرایم مندرج در آن (جرایم علیه امنیت داخلی یا خارجی و همچنین جرایم سازمان‌یافته که مجازات آنها مشمول ماده ۳۰۲ این قانون است)، نظری بیفکنیم و ببینیم که این جرایم نه تنها بخش قابل توجهی از جرایم کیفری کشور را تشکیل می‌دهد، بلکه جرایم مزبور از جمله جرایمی محسوب می‌شوند که دفاع از آنها به دلیل ضمانت‌اجراه‌های کیفری شدیدی که در قانون برای آنها در نظر گرفته شده است، نیاز به استفاده از وکلای مجرب و متخصص دارد.^{۲۴}

قابل ذکر است که با ابقای این تبصره امر قضا و امر دفاع در زیرمجموعه یک دستگاه که همانا دستگاه قضایی است، قرار می‌گیرند و در جایگاهی که مدعی‌العموم نیز منصوب دستگاه قضایی است، اجتماع این سه رکن در یک دستگاه اصل تساوی سلاح‌ها را از بین برده و موجبات تضییع حقوق مردم را به وجود می‌آورد و این تبصره از طرفی دیگر موجبات دخالت در صلاحیت‌ها و امور کانون‌های وکلای مستقل دادگستری به‌عنوان متولی اصلی امر وکالت در کشور را فراهم می‌آورد؛ چراکه امر تأیید صلاحیت وکیل دادگستری که از وظایف ذاتی کانون‌های وکلاست درخصوص این دسته از پرونده‌های خاص به عهده قوه قضائیه گذاشته شده است. به‌علاوه این امر مغایرت صریح با اساسنامه اتحادیه کانون‌های وکلای جهانی (IBA) دارد که مقرر می‌دارد: «هرگونه نقض استقلال وکیل و یا کانون‌های وکلای دادگستری مستقل می‌تواند از موجبات اخراج کشور عضو از آی.بی.آ (IBA) تلقی گردد.»

۳- جایگاه وکیل از مرحله کشف جرم تا مرحله دادرسی

در رابطه با دخالت وکیل تا مرحله دادرسی، دو مرحله تحت نظر و مرحله تحقیقات مقدماتی قابل بررسی است. در ذیل به بررسی نقش وکیل در این دو مرحله می‌پردازیم:

۳-۱- جایگاه وکیل در مرحله تحت نظر

حق برخورداری از وکیل به‌عنوان برجسته‌ترین حق دفاعی متهم نه فقط در دادگاه یا نزد بازپرس، بلکه در مرحله تحت نظر نیز اهمیت فراوانی دارد. مرحله تحت نظر که مدت‌ها به‌عنوان یک مرحله در فرایند دادرسی کیفری پذیرفته نشده بود، اکنون جزء جدایی‌ناپذیر فرایند کیفری محسوب می‌شود. باتوجه‌به اینکه در این مرحله، پلیس صلاحیت تحت نظر قرار

۲۴. جلیل مالکی (سخنرانی در همایش بین‌المللی کانون وکلای دادگستری مرکز، تهران، مورخ ۴ مرداد ۱۳۹۴)،

دادن افراد مظنون را دارد و می‌تواند به گردآوری دلایل ضروری به منظور کشف حقیقت بپردازد، حقوق فرد مظنون نسبت به سایر مراحل فرایند کیفری بیشتر در معرض تضییع قرار می‌گیرد. قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ برای نخستین بار امکان حضور وکیل مظنون (متهم) در هنگام تحت نظر قرار گرفتن وی نزد ضابطان را پذیرفته است. ماده ۴۸ این قانون امکان ملاقات وکیل را برای شخص تحت نظر به مدت یک ساعت و در آغاز تحت نظر قرار گرفتن پیش‌بینی کرده است که در ذیل در قالب سه بند به شرح آنها می‌پردازیم:

۳-۱-۱- حق درخواست برخورداری از وکیل

مطابق ماده ۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲، متهم می‌تواند با شروع تحت نظر قرار گرفتن، تقاضای حضور وکیل کند. در ماده ۴۶ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ شروع تحت نظر پس از تفهیم کتبی موضوع اتهام و ادله آن به متهم که بلافاصله پس از تصمیم به نگهداری او صورت می‌گیرد، خواهد بود. هرچند ماده ۴۸ مزبور حق استفاده از وکیل مدافع را با شروع تحت نظر پذیرفته است، ولی اشاره‌ای به تعیین وکیل مدافع رایگان برای متهمانی که قادر به تعیین وکیل برای خود در این مرحله نیستند، نکرده است. باوجوداین، باتوجه به اینکه مواد ۵ و ۶ قانون فوق،^{۲۵} حق دسترسی به وکیل و فراهم کردن سازوکارهای رعایت و تضمین این حق را پیش‌بینی کرده است، می‌توان نتیجه گرفت که ضابطان مکلف هستند در مواردی که امکان تعیین وکیل توسط متهم وجود ندارد، از طریق مطلع کردن کانون وکلای محل، وکیلی را برای او تعیین کنند.

۳-۱-۲- زمان دخالت وکیل

قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ در مورد زمان دخالت وکیل در مرحله تحت نظر، حسب اینکه جرم ارتكابی از جرایم عادی باشد یا از جرایم خاص، احکام متفاوتی پیش‌بینی نموده است. مطابق ماده ۴۸ این قانون، با شروع تحت نظر قرار گرفتن، متهم می‌تواند تقاضای حضور وکیل کند. وکیل باید باتوجه به محرمانه بودن تحقیقات و مذاکرات، با شخص تحت

۲۵. ماده ۵: «متهم باید در اسرع وقت، از موضوع و ادله اتهام انتسابی آگاه و از حق دسترسی به وکیل و سایر حقوق دفاعی مذکور در این قانون بهره‌مند شود.»
 ماده ۶: «متهم، بزه‌دیده، شاهد و سایر افراد ذی‌ربط باید از حقوق خود در فرایند دادرسی آگاه شوند و سازوکارهای رعایت و تضمین این حقوق فراهم شود.»

نظر ملاقات کند و می‌تواند در پایان ملاقات با متهم که نباید بیش از یک ساعت باشد، ملاحظات کتبی خود را برای درج در پرونده ارائه دهد.

علاوه بر محدودیت زمانی ۲۴ ساعته جهت دفاع از موکل، ماده مذکور سخنی از ضرورت تفهیم حق برخورداری از وکیل به متهم در ابتدای مرحله تحت نظر به میان نیاورده است. با وجود این، به نظر می‌رسد حق ملاقات با وکیل مدافع باید در ابتدای مرحله تحت نظر بنا به دلایل ذیل به شخص متهم تفهیم شود:

نخست - ماده ۵۲ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ که مقرر می‌دارد: «هرگاه متهم تحت نظر قرار گرفت، ضابطان دادگستری مکلف هستند حقوق مندرج در این قانون در مورد شخص تحت نظر را به متهم تفهیم و به صورت مکتوب در اختیار وی قرار دهند و رسید دریافت و ضمیمه پرونده کنند.»

دوم - مواد ۵ و ۶ قانون مذکور که به عنوان اصول راهبردی آیین دادرسی کیفری، حق مطلع شدن متهم از موضوع و ادله اتهام انتسابی و همچنین حق دسترسی به وکیل و سایر حقوق دفاعی و آگاهی از این حقوق را در سراسر فرایند دادرسی مورد توجه قرار داده است. بی تردید مرحله تحت نظر با توجه به پیش‌بینی حقوق قابل توجه برای متهم و شاکی، جزء جدایی‌ناپذیر فرایند کیفری محسوب شده و ضابطان دادگستری را مکلف به رعایت این حقوق می‌کند؛

سوم - مطابق ماده ۶۱ قانون آیین دادرسی کیفری که مقرر داشته: «تمام اقدامات ضابطان دادگستری در انجام تحقیقات باید مطابق ترتیبات و قواعدی باشد که برای تحقیقات مقدماتی مقرر است.» بدین ترتیب با توجه به اینکه برخورداری از وکیل به منزله یکی از تضمین‌های دادرسی منصفانه باید توسط بازپرس به متهم تفهیم شود (ماده ۱۹۰) بنابراین ضابطان نیز مکلف به تفهیم چنین حقی به شخص تحت نظر هستند. هرچند عدم تفهیم این حق توسط ضابطان دادگستری در شروع تحت نظر، در قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ با ضمانت اجرا همراه نبوده و ضابطان را حتی با محکومیت موقت از انفصال خدمت موضوع ماده ۶۳ این قانون مواجه نمی‌سازد. همچنین این پرسش درباره ماده ۴۸ مطرح است که آیا آگاه کردن شخص تحت نظر از این حق و دعوت وکیل وی کافی است و ضابطان می‌توانند قبل از حضور وکیل تحقیقات خود را آغاز کنند؟ به نظر می‌رسد، در این ماده الزامی برای ضابطان دادگستری در مورد انتظار برای حضور وکیل پیش‌بینی نشده است و ضابطان فقط مکلف به آگاه کردن وکیل شخص تحت نظر از مآوقع هستند.

اما تبصره ماده ۴۸ در پاره‌ای از جرایم مهم حضور وکیل مدافع و بهره‌مندی از مشورت با او را در مرحله تحت نظر نپذیرفته است. این تبصره مقرر می‌دارد: «اگر شخص به‌علت اتهام ارتکاب یکی از جرایم سازمان‌یافته و یا جرایم علیه امنیت داخلی یا خارجی کشور، سرقت، مواد مخدر و روان‌گردان و یا جرایم موضوع بندهای الف، ب و پ ماده ۳۰۲ این قانون، تحت نظر قرار گیرد تا یک هفته پس از شروع تحت نظر قرار گرفتن امکان ملاقات با وکیل را ندارد.» با وجود این در ارتباط با این تبصره این نکته قابل ذکر است که محرومیت موقت از حق ملاقات با وکیل در همه جرایم مذکور یکسان بوده و قانونگذار هیچ‌گونه تفکیکی را در خصوص نوع جرایم از حیث محرومیت از حق ملاقات قائل نشده است. علاوه بر این، این ماده مفهوم این مطلب است که رعایت حق ملاقات با وکیل جنبه الزام‌آور نداشته و تنها در صورت تصمیم مقام قضایی، این امر امکان‌پذیر است، یعنی در واقع مقررات تبصره ماده ۴۸ متعرض لزوم دستور مقام قضایی در خصوص منع ملاقات وکیل در جرایم مورد نظر نشده است.

۳-۱-۳- شکل و مدت ملاقات با وکیل

ماده ۴۸ حق شخص تحت نظر در خصوص ملاقات با وکیل مدافع را از همان لحظه که تحت نظر ضابطان قرار می‌گیرد، به مدت یک ساعت پذیرفته است. بی‌تردید در این مدت وکیل متهم می‌تواند به‌گونه‌ای خصوصی با موکل خود مذاکره و از علت اتهام آگاه شود و ضابطان با توجه به محرمانه بودن این ملاقات حق حضور و مداخله در مدت ملاقات را نخواهند داشت. در عمل، ضابطان باید محلی را به منظور انجام ملاقات خصوصی در اختیار شخص تحت نظر و وکیل وی قرار دهند. با وجود این، مقررات این ماده، تصریحی در خصوص امکان دخالت وکیل مدافع در بازجویی‌ها نکرده است و تنها ارائه ملاحظه‌های کتبی وکیل برای درج در پرونده پیش‌بینی شده است. این ملاحظه‌ها می‌توانند درخواست استماع اظهارات شاهد یا انجام بازرسی و حتی اظهاراتی درباره وضعیت سلامتی موکل باشند. با توجه به مطالب فوق، مشخص می‌شود که قانونگذار ایران تنها حق ملاقات ساده شخص تحت نظر با وکیل مدافع را پیش‌بینی کرده و حقوقی از قبیل مطالعه پرونده، امکان دخالت در بازجویی‌ها و یا طرح سؤال در پایان هر جلسه تحقیقاتی که وکیل در آن شرکت جسته و همچنین تضمینات ناظر به این حقوق مورد تصریح قرار نگرفته است. ولی بر پایه مقررات ماده ۶۱ این قانون، تمام اقدام‌های ضابطان دادگستری در انجام تحقیقات باید مطابق ترتیبات و قواعدی باشد که برای تحقیقات مقدماتی مقرر است. بدین ترتیب، با توجه به اینکه حق دخالت فعال وکیل در مرحله تحقیقات

مقدماتی^{۲۶} و مطالعه پرونده کیفری توسط وی^{۲۷} قانونی است، مضمون در مرحله تحت نظر نیز حقوق مورد اشاره در ماده ۱۹۰ را دارد.

۳-۲- نقش وکیل در مرحله دادرسی

دادرسی سازمانی است که وظیفه آن کشف جرم، تعقیب متهم، انجام تحقیقات، حفظ حقوق عمومی و اقامه دعوی لازم در این مورد، اجرای احکام کیفری، انجام امور حسبی و سایر وظایف قانونی است و در حوزه قضایی هر شهرستان و در معیت دادگاه‌های آن حوزه، تشکیل می‌شود.^{۲۸} تحقیقات مقدماتی در دادرسی ویژگی‌هایی همچون کتبی بودن، غیرعلنی بودن، محرمانه بودن را داراست^{۲۹} و ویژگی دیگری که امروزه تا حد زیادی تعدیل شده، غیرترافی بودن مرحله تحقیقات مقدماتی است؛^{۳۰} چراکه امروزه سخن از اصل برابری سلاح‌ها به میان می‌آید که به موجب آن، در فرایند کیفری طرفین باید از امکانات و شرایط مساوی برای اثبات ادعای خود برخوردار باشند.^{۳۱} در ویژگی اخیر تحقیقات مقدماتی، اصولاً شاکی و متهم برای بیان مواضع خود رودرروی یکدیگر قرار نمی‌گیرند، بلکه قاضی تحقیق به‌طور جداگانه از هریک تحقیق و در صورت لزوم آنها را با یکدیگر مواجه می‌کند. باین حال، در ماده ۱۹۲ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ این اصل در جرایم قابل گذشت رعایت نمی‌شود.

۲۶. نک: ماده ۱۹۰ و تبصره ماده ۱۹۵ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲.

۲۷. نک: ماده ۱۹۱ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲.

۲۸. ماده ۲۲ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲: «به منظور کشف جرم، تعقیب متهم، انجام تحقیقات، حفظ حقوق عمومی و اقامه دعوی لازم در این مورد، اجرای احکام کیفری، انجام امور حسبی و سایر وظایف قانونی، در حوزه قضایی هر شهرستان و در معیت دادگاه‌های آن حوزه، دادرسی عمومی و انقلاب و همچنین در معیت دادگاه‌های نظامی استان، دادرسی نظامی تشکیل می‌شود.»

۲۹. به این ویژگی‌ها در مواد ۹۱ و ۱۹۲ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ اشاره شده است. حسب ماده ۹۱: «تحقیقات مقدماتی به صورت محرمانه صورت می‌گیرد مگر در مواردی که قانون به نحو دیگری مقرر نماید. کلیه اشخاصی که در جریان تحقیقات مقدماتی حضور دارند موظف به حفظ این اسرار هستند و در صورت تخلف، به مجازات جرم افشای اسرار شغلی و حرفه‌ای محکوم می‌شوند.»

۳۰. منظور از غیرترافی بودن تحقیقات مقدماتی، عدم تساوی جایگاه متهم و شاکی و عدم امکان رویارویی آنها برای مباحثه و ارائه دلایل بود. متهم نمی‌توانست از دلایل اتهام آگاه شده و آنها را مورد مناقشه قرار دهد یا تحقیق خاصی را درخواست نماید و فقط می‌بایست به سؤالاتی که از او می‌شد، پاسخ دهد.

۳۱. ماده ۲ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲: «دادرسی کیفری باید مستند به قانون باشد، حقوق طرفین دعوی را تضمین کند و قواعد آن نسبت به اشخاصی که در شرایط مساوی به سبب ارتکاب جرایم مشابه تحت تعقیب قرار می‌گیرند، به صورت یکسان اعمال شود.»

افزون براینکه تحقیقات مقدماتی سنگ بنای دادرسی کیفری را تشکیل می‌دهد و مراجع بعدی رسیدگی همواره به نتایج این مرحله توجه خواهند داشت. به‌رحال در پرتو دارا بودن حق دفاع از سوی متهم، داشتن وکیل در کلیه دعاوی اولاً از حقوق اولیه هر فرد محسوب می‌شود، ثانیاً می‌توان اظهار داشت که یکی از تضمینات مهم جهت برقراری امنیت قضایی نیز به‌شمار می‌آید. بدین ترتیب، قانونگذار در ماده ۱۹۰، این حق را به متهم داده است که در مرحله تحقیقات مقدماتی، یک نفر وکیل دادگستری همراه خود داشته باشد و بر اساس این ماده این حق باید پیش از شروع تحقیق توسط بازپرس به متهم ابلاغ و تفهیم شود و چنانچه متهم احضار شود، این حق در برگه احضاریه قید و به او ابلاغ می‌گردد.

از سوی دیگر، صرف پذیرش حضور وکیل در جریان دادرسی کافی نیست و باید نظام حقوق کیفری به‌گونه‌ای باشد که وکیل بتواند نقش فعالی را ایفاء و با مطالعه یا دسترسی به تمام مدارک پرونده در مرحله تحقیق مداخله کند. از این‌رو، در ادامه ماده ۱۹۰ آمده است که «وکیل متهم می‌تواند با کسب اطلاع از اتهام و دلایل آن، مطالبی را که برای کشف حقیقت و دفاع از متهم یا اجرای قانون لازم بداند، اظهار کند. اظهارات وکیل در صورت‌مجلس نوشته می‌شود.» نکات مذکور از جمله موارد مثبت قانون در راستای حق برخورداری از وکیل مدافع در مرحله دادرسی است. با این حال، قانونگذار در برخی موارد با در پیش گرفتن رویکرد امنیت‌مدار، عنان اختیار دسترسی متهم یا وکیل او را به تمام یا برخی اوراق، اسناد یا مدارک پرونده به بازپرس سپرده است. این محدودیت در تبصره ۳ ماده ۱۹۰ و ماده ۱۹۱ دیده می‌شود. طبق این مواد، بازپرس می‌تواند متهم و وکیل او را در جرایم منافی عفت، جرایم علیه امنیت داخلی و خارجی و در سایر پرونده‌ها چنانچه مطالعه یا دسترسی به پرونده منافی با ضرورت کشف حقیقت باشد، هم از مطالعه و هم از دسترسی به پرونده ممنوع سازد.

البته این محدودیت و ممنوعیت نیاز به‌قرار موجه و مستدل از سوی بازپرس دارد. به این صورت که در صورتی که بازپرس مطالعه یا دسترسی به تمام یا برخی از اوراق، اسناد یا مدارک پرونده را با ضرورت کشف حقیقت منافی بداند، در قرار عدم دسترسی که صادر می‌کند باید دلیل آن را نیز ذکر کند و آن دلیل نیز موجه باشد.^{۳۲} اما در دو مورد دیگر یعنی جرایم

۳۲. مثلاً در پرونده‌ای که شاکی شاهی شهادی برای شهادت معرفی کرده است. با دسترسی متهم یا وکیل او به پرونده ممکن است برای شاهد موردنظر قبل از شهادت دادن، ایجاد مزاحمت شود و شاهد از شهادت دادن خودداری کند و این منافی کشف حقیقت است. البته در این مورد باتوجه به عبارت «تمام یا برخی» صدر ماده ۱۹۱، قرار

منافی عفت و جرایم علیه امنیت داخلی و خارجی کشور، بازپرس فقط مکلف به استدلال درجهت منافی عفت بودن جرم یا بر ضدامنیت داخلی یا خارجی بودن آن است؛ اما درهرحال این قرار حضوری به متهم یا وکیل او ابلاغ می‌شود و ظرف سه روز قابل‌اعتراض در دادگاه صالح است^{۳۳} و دادگاه باید در وقت فوق‌العاده به اعتراض رسیدگی و تصمیم‌گیری نماید. ممنوع ساختن متهم یا وکیل او از حق مطالعه یا دسترسی به پرونده در موارد مذکور امری استثنائی است به این دلیل این موارد باید مشخص و محدود باشد. درمورد جرایم علیه امنیت داخلی یا خارجی کشور، باتوجه‌به به‌کار بردن همین عنوان در فصل اول قانون تعزیرات مجازات اسلامی، می‌توان قرار عدم‌دسترسی به پرونده را دراین‌مورد صرفاً شامل مواد ۴۹۸ الی ۵۱۲ دانست. درحالی‌که اتفاقاً در این جرایم به دلیل تقابل مستقیم فرد و حکومت، حقوق متهم در جریان دادرسی کیفی بیشتر در معرض تجاوز قرار دارد و باید حمایت بیشتری از او صورت بگیرد.

مورد دیگری که بازپرس می‌تواند دسترسی متهم یا وکیل او را به پرونده محدود سازد، جرایم منافی عفت است. در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، قانونگذار در مواد متعددی به این جرایم در کنار زنا و لواط اشاره کرده بود.^{۳۴} درحقیقت، جرایم منافی عفت عنوان عامی است که شامل چند جرم، ازجمله زنا و لواط است و از لحاظ مفهومی شامل جرایمی است که عفت عمومی را جریحه‌دار می‌کند؛ اما درهرحال تعیین مصادیق آن که قابل‌انعطاف برحسب زمان و مکان است، به‌راحتی ممکن نیست. در راستای تلاش برای تعیین

عدم‌دسترسی بازپرس می‌تواند ناظر به برخی اوراق پرونده (در این مثال، هویت شاهد) باشد که دراین‌صورت منعی برای دسترسی به سایر اوراق و مدارک پرونده وجود ندارد.

۳۳. ماده ۲۷۱ درمورد دادگاه صالح اشعار می‌دارد: «مرجع حل اختلاف بین دادستان و بازپرس و رسیدگی به اعتراض شاکی یا متهم نسبت به قرارهای قابل‌اعتراض، با دادگاهی است که صلاحیت رسیدگی به آن اتهام را دارد. چنانچه دادگاه انقلاب یا دادگاه کیفری یک در حوزه قضایی دادسرا تشکیل نشده باشد، دادگاه کیفری دو محل، صالح به رسیدگی است.»

۳۴. برای نمونه می‌توان به ماده ۱۰۲ و ماده ۳۰۶ اشاره کرد. ماده ۱۰۲: «انجام هرگونه تعقیب و تحقیق در جرم زنا و لواط و سایر جرایم منافی عفت ممنوع است و پرسش از هیچ فردی دراین‌خصوص مجاز نیست، مگر درمواردی که جرم در مرئی و منظر عام واقع شود و یا دارای شاکی باشد که دراین‌صورت، تعقیب و تحقیق فقط در محدوده شکایت و یا اوضاع‌واحوال مشهود توسط قاضی دادگاه انجام می‌شود. تبصره ۱- در جرم زنا و لواط و سایر جرایم منافی عفت هرگاه شاکی وجود نداشته باشد و متهم بدو قصد اقرار داشته باشد، قاضی وی را توصیه به پوشاندن جرم و عدم‌اقرار می‌کند.»

ماده ۳۰۶: «به جرایم زنا و لواط و سایر جرایم منافی عفت به‌طور مستقیم، در دادگاه صالح رسیدگی می‌شود.»

حدود و تعزیرات جرایم منافی عفت، به موجب ماده ۲۳ قانون اصلاح قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۴، به ماده ۳۰۶ تبصره‌ای به این مضمون الحاق گشت: «منظور از جرایم منافی عفت در این قانون، جرایم جنسی حدی، همچنین جرایم رابطه نامشروع تعزیری مانند تقبیل و مضاجعه است.» از لحاظ فنون قانون‌نویسی، این تبصره محل اشکال است؛ چراکه قانونگذار به جای اینکه جرایم منافی عفت را تعریف کند تا مصادیق آن معلوم شود، مصادیق را احصاء کرده تا تعریف آن مشخص شود.^{۳۵}

آخرین موردی که با صدور قرار عدم دسترسی به پرونده، حق برخورداری از وکیل مدافع در مرحله تحقیقات مقدماتی محدود می‌شود، وقتی است که بازپرس تشخیص دهد مطالعه یا دسترسی به پرونده با ضرورت کشف حقیقت منافات دارد. در واقع این مورد را می‌توان با تبصره ماده ۱۲۸ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۷۸، مقایسه کرد. موردی که وقتی موضوع جنبه محرمانه داشت، حضور وکیل در مرحله تحقیق به اجازه دادگاه منوط بود.^{۳۶}

نتیجه

استفاده متهم از حضور وکیل مدافع از مهم‌ترین حقوق دفاعی وی در مرحله تحقیقات مقدماتی است. تصمیم‌گیرندگان سیاست جنایی ایران در اصل سی و پنجم قانون اساسی و شماری از مقررات تقنینی و فروع تقنینی، به حق بهره‌مندی متهمان از وکیل تأکید کرده‌اند. به همین دلیل در راستای رعایت این حق متهم، در قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ تغییرات عمده‌ای نسبت به قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۷۸ به عمل آمده است. «حضور وکیل در مرحله تحقیقات پلیس»، «پیش‌بینی وکیل تسخیری در جرایم سلب حیات و حبس ابد در مرحله تحقیقات مقدماتی برای نخستین بار»، «ضرورت اطلاع به متهم مبنی بر داشتن حق وکیل به محض تحت نظر قرار گرفتن وی از سوی ضابطان دادگستری» و افزودن برآن، «اتخاذ ضمانت اجرای کیفری برای تعدی‌کنندگان»، «پیش‌بینی ضمانت اجرا در صورت سلب حق متهم از داشتن وکیل و نیز در صورت عدم تفهیم این حق پیش از شروع به تحقیق توسط

۳۵. محمود آخوندی، آیین دادرسی کیفری ۴ (اندیشه‌ها) (تهران، انتشارات اشراق، ۱۳۸۱)، ۳۹۷.

۳۶. در تبصره ۱ ماده ۱۰۰ قانونگذار برای شاکی همچنین محدودیتی را پیش‌بینی کرده است. بر اساس این تبصره: «در صورت درخواست شاکی، چنانچه بازپرس مطالعه یا دسترسی به تمام یا برخی از اوراق پرونده را منافی با ضرورت کشف حقیقت بداند، با ذکر دلیل، قرار رد درخواست را صادر می‌کند. این قرار، حضوری به شاکی ابلاغ می‌شود و ظرف سه روز قابل اعتراض در دادگاه صالح است. دادگاه مکلف است در وقت فوق‌العاده به اعتراض رسیدگی و اتخاذ تصمیم کند. تصمیم دادگاه قطعی است.»

بازپرس»، از نوآوری‌های قانون جدید در رابطه با حق استفاده متهم از وکیل مدافع در تحقیقات مقدماتی است. با وجود این، قانون مذکور کماکان با آنچه که می‌توان آن را دادرسی منصفانه دانست فاصله دارد. چراکه در این قانون نیز محدودیت‌هایی برای نقش فعال وکیل در مرحله تحقیق پیش‌بینی شده است. با اصلاح تبصره ماده ۴۸ در قانون اصلاح قانون آیین دادرسی کیفری و تکلیف طرفین دعوی به انتخاب وکلای مورد تأیید رئیس قوه قضائیه در جرایم امنیتی و سازمان‌یافته، شائبه نقض حقوق شهروندی قوت می‌گیرد. از سوی دیگر، علی‌رغم اطلاق اصل ۳۵ قانون اساسی مبنی بر حضور وکیل در تمام مراحل دادرسی، در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ قانونگذار این اختیار را به بازپرس داده است که در جرایم منافی عفت، جرایم علیه امنیت داخلی و خارجی کشور و همچنین در مواردی که بازپرس مطالعه یا دسترسی به پرونده را منافی کشف حقیقت بداند، قرار عدم دسترسی به پرونده را صادر کند. هرچند که صدور این قرار منوط به مستدل و موجه بودن آن است و نیز قابل اعتراض می‌باشد، اما بدون شک بازپرس می‌تواند مانع نقش فعال وکیل در مرحله تحقیقات مقدماتی شود. چراکه دفاع از موکل بدون دسترسی و مطالعه پرونده ضربه به حق دفاع متهم محسوب می‌شود. ولی با وجود کاستی‌ها، در مجموع می‌توان گفت که قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ نسبت به قوانین سابق، از جهت میزان مشارکت وکیل در مرحله تحقیقات پلیس و دادسرا، دربردارنده نقش فعال‌تری برای وکیل است.

پیشنهادها

جهت بهبود وضعیت دفاعی متهم از لحاظ حق استفاده از وکیل مدافع می‌توان نکات ذیل را پیشنهاد کرد:

- ۱- پیش‌بینی وکیل تسخیری برای متهم در جرایم عمده‌ای که نیاز مبرم به استفاده از وکیل دارند؛ مانند جرایمی که مستوجب حبس‌های سنگین است؛ از جمله برخی جرایم علیه امنیت (مثل ماده ۵۱۵)، جرایم علیه اموال (مثل ماده ۵۲۴) و نه فقط جرایم مستوجب اعدام و حبس ابد؛
- ۲- اصلاح تبصره ماده ۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری (اصلاحی ۱۳۹۴) و سپردن اختیار انتخاب وکلای مدافع به شهروندان و یا حداقل تعیین معیار و چهارچوبی جهت دخالت قوه قضائیه در امر دخالت وکلا در دفاع از متهمین؛
- ۳- تقلیل موارد صدور قرار عدم دسترسی به پرونده؛
- ۴- در نظر گرفتن وکیل معاضدتی برای متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی؛

۵- منوط کردن اعتبار تحقیقات مقدماتی به رعایت حقوق دفاعی متهم حداقل در آن قسمتی از تحقیقات که بدون رعایت حقوق دفاعی متهم انجام گرفته است.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- آخوندی، محمود. *آیین دادرسی کیفری*. جلد‌های ۱، ۲ و ۳. تهران: انتشارات وزارت فرهنگ، ۱۳۷۷.
- آخوندی، محمود. *آیین دادرسی کیفری ۴*، (اندیشه‌ها). تهران: انتشارات اشراق، ۱۳۸۱.
- آخوندی، محمود. *قرار بازداشت موقت*. تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۳.
- آشوری، محمد. *آیین دادرسی کیفری*. جلد‌های ۱ و ۲. تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۵.
- ابوعطا، محمد. «موضوع وکالت در حقوق ایران و فرانسه». *مطالعات فقه و حقوق اسلامی* ۳ (۱۳۸۹): ۷-۲۸.
- اردبیلی، محمدعلی. *نگهداری تحت نظر (مجموعه مقالات علوم جنایی)*. چاپ اول. تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۳.
- امامی، حسن. *حقوق مدنی*. جلد دوم. تهران: کتاب‌فروشی اسلامی، ۱۳۶۲.
- امیدی، جلیل، محمد آشوری. *اموری کیفری و حقوق دفاعی متهم (مجموعه مقالات)*. تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۳.
- انصافداران، محمدرضا. *بررسی تطبیقی وظایف حرفه‌ای وکیل دادگستری*. چاپ اول. تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۸۶.
- بابایی، محمدعلی، علی افراسیابی. «حق برخورداری از وکیل مدافع در تحقیقات مقدماتی». *نشریه آموزه‌های حقوق کیفری* ۱۳ (۱۳۸۹): ۶۰-۳۹.
- باقرپور، یوسف‌علی. «تضمینات قانونی و اساسی در دادرسی و تحقیقات مقدماتی (مطالعه تطبیقی حقوق ایران و فرانسه)». *مجله پژوهشهای مدیریت راهبردی* ۳۴ (۱۳۸۴): ۱۲۵-۹۴.
- بیرانوند، رضا، جعفر کوشا، حمید هاشمی و بهرام رنجبر. «وظایف پلیس شهروندمدار در رعایت حقوق شهروندی متهمان در مرحله تحقیقات مقدماتی». *فصلنامه دانش انتظامی* ۳ (۱۳۸۹): ۲۴۴-۲۰۳.
- پایگاه خبری - تحلیلی تدبیر. «نقش «وکیل مدافع» در قانون آیین دادرسی کیفری جدید». ۱۷ اردیبهشت ۱۳۹۳. <http://tadbir24.ir/fa/news/23539>.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر. *دایرةالمعارف علوم اسلامی*. جلد دوم. تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۳۶۳.
- جوانمرد، بهروز. «تضمینات حقوق بشری یا اصول رسیدگی عادلانه در تحقیقات مقدماتی». *ماهنامه دادرسی* ۶۵ (۱۳۹۱): ۱۹-۱۰.
- خالقی، علی. *آیین دادرسی کیفری*. چاپ چهارم. تهران: انتشارات مؤسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۳.

- خزانی، منوچهر. *فرایند کیفری (مجموعه مقالات)*. تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۳۷۷.
- دادبان، حسن، مترجم. *آیین دادرسی کیفری*. چاپ اول. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۷۷.
- دهخدا، علی‌اکبر. *فرهنگ دهخدا*. جلد ۱۰. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۳.
- ساقیان، محمدمهدی. «تقویت حقوق و آزادی‌های متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲». *مجله پژوهش‌های حقوق کیفری* ۶ (۱۳۹۲): ۱۳۶-۱۱۳.
- شاملو احمدی، محمدحسین. *دادرسی و تحقیقات مقدماتی*. تهران: انتشارات دادیار، ۱۳۸۳.
- شمس ناتری، محمدابراهیم. «اصل براءت و موارد عدول آن در حقوق کیفری» *مجله مجتمع آموزشی عالی قم* ۱۴ (۱۳۸۱): ۸۸-۶۵.
- شمس ناتری، محمدابراهیم، سعید عطارزاده. «حمایت کیفری از حقوق شهروندی در ایران». *مجله کارآگاه* ۴ (۱۳۸۷): ۸۲-۶۶.
- شیانی، ملیحه، طاهره داودوندی. «تحلیلی بر میزان آگاهی از حقوق شهروندی در میان دانشجویان». *فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی* ۵ (۱۳۸۹): ۶۰-۳۵.
- صدرزاده افشار، سید حسین. *آیین دادرسی مدنی*. تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی، ۱۳۸۴.
- طه، فریده، لیلا اشرفی. *دادرسی عادلانه*. چاپ اول. تهران: انتشارات میزان، ۱۳۸۶.
- فضائلی، مصطفی. *دادرسی عادلانه محاکمات کیفری بین‌المللی*. چاپ دوم. تهران: انتشارات مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۸۹.
- کاشفی اسمعیل‌زاده، حسن. *آیین دادرسی کیفری فرانسه*. تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۳۷۸.
- مالکی، جلیل. سخنرانی در همایش بین‌المللی کانون وکلای دادگستری مرکز، تهران، مورخ ۴ مرداد ۱۳۹۴. برگرفته از https://icbar.ir/Legal_Conference
- مهاجر، علی، عباس زراعت. *آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری*. جلد اول. تهران: انتشارات فیض، ۱۳۷۸.
- مهرپور، حسین، مترجم. *حقوق بشر در اسناد بین‌المللی و موضع جمهوری اسلامی ایران*. تهران: انتشارات اطلاعات، ۱۳۷۴.
- مؤذن‌زادگان، حسنعلی. «حق دفاع متهم در آیین دادرسی کیفری و مطالعه تطبیقی آن». رساله دکترای حقوق کیفری و جرم‌شناسی، تهران: دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۳.
- نمامیان، پیمان، سبحان طیبی. «نگاهی به حقوق متهم در محاکم ایران». *روزنامه اعتماد ملی* شماره ۱۰۸، خرداد ماه ۱۳۸۵.
- ویلاگ بیان حق. «تحدید انتخاب وکیل». شهریور ۱۳۹۴. www.bayanehagh.persianblog.ir

ب) منابع لاتین

Broeks v the Netherlands, (172/1984), Human Rights Committee, 9 April, 1987.

-
- Cornu, G. *Vocabulair Juridiaue*. Paris: Presses Universitaires de France, 2008.
- Dalloz, 2001, N14.
- Guinchard, S, et Buisson, J. *Procedure Penale*. 8th Ed. Paris: Sirey, 2012.
- Human Rights Committee General Comment (215/1986), 13 July, 1990.
- Pradel, J. La Protection de la Pesonne en France Depuis en France Depuis Les Reformes de Procedure Penale en 1993, in. la Revue Juridiaue Themis, n1. 1995.
- Reformes de Procedure Penale en 1993, in. la Revue Juridiaue Themis, n1. 1995.
- Sen, Amartya. "Philosophy and Public Affairs: Elements of a Theory of Human Rights." *Philosophy & Public Affairs* 32(4) (2004).

Journal of LEGAL RESEARCH

VOL. XVIII, No. 1

2019-1

- **A Postmodern Critique of Legal Positivism in International Law**
Dr. Alireza Bagheri Abyaneh - Dr. Mojtaba Ansarian
- **Interpretation of the UN Security Council Resolutions**
Yaser Salarian - Mahdi Khalili Torghabe
- **Exceptions to the Prohibition of Forced Labor in Iran's Current Laws and ILO Conventions No. 29**
Dr. Mohammad Mazhari - Farzad Jangjooi (Kharata) - Akbar Lotfi Aziz
- **Specific Obligations of Telecommunication Services in the World Trade Organization**
Zahra Moshref Javadi
- **Reasoning Requirement of Arbitration Awards in International Investment Disputes Settlement**
Sepehr Hasankhanpour - Amirhosein Haghighi
- **Criminal Policy on Direct Tax Law Emphasizing the Amendment Law on Direct Tax Law**
Dr. Aboulhasan Shakeri - Atefeh Sheikheslami
- **Combating Smuggling of Goods in the Law on Combating Trafficking in Goods and Currency Approved 2013**
Mostafa Hasan Raeisi - Reyhaneh Khalili
- **The Effect of Personality in the Contracts in Iranian and English Laws and Judicial Precedent**
Fatemeh Norouzi - Dr. Mahdi Ashouri - Dr. Delavar Baradaran
- **Situation of Lawyer at the Preliminary Investigation Phase**
Dr. Seyyed Ebrahim Ghodsi - Meisam Gholamy - Amin Maleki
- **Sovereignty of the Wills and its Advent in the Rules of Conflict of Laws in the Iranian and Chinese Legal Systems**
Vahid Yeganeh - Rouholamin Hojjati Kermani
- **Smart Contracts: Legal Agreements for the Block Chain**
Author: Reggie O'Shields, Translators: Mahdi Naser - Dr. Hossein Sadeghi

S. D. I. L.
The S.D. Institute of Law
Research & Study